

~ Ainsana on kunagistest
Haartse küla taludest säilinud
aleviku peatänava ääres
paiknevad Siima talu hooned.
(Foto: Heiki Pärdi, 2016)

ALEVITE PÄRLEID

RISTI – ILUSAIM LÄÄNEMAA ALEVIK

Heiki Pärdi

FOTOD: HEIKI PÄRDI, ERAKOGU

Pealkirjas sisalduva hinnangu andsid Ristile 1930. aastail kaks kohalikku lehte. Endise Haartse küla kohale hakkas uutmoodi asula jõudsamalt kujunema pärast Tallinn-Haapsalu raudteeharu valmimist 1905. aastal, mil siia rajati üks selle liini suuremaid jaamu. Uue aleviku nimi tulenes asukohast teederistmikul, kust Tallinnast lähtuva tee üks haru läks Haapsallu ja sealt edasi Hiiumaale ning teine Virtsu kaudu Muhusse ja Saaremaale. Neljas tähtsam tee haru viis põhja poole, Piirsalu kaudu Paldiskisse. Lisaks taluhoonetele on siinsed vanemad avalikud hooned olnud 1840. aastail avatud kõrts, mille täpsem asukoht on teadmata, ja postijaam, mis avati 1855. aastal seoses Tallinna-Virtsu postimaantee taastamisega. Kohaliku pärimuse järgi ehitati selle hooned üles 15 aastat hiljem, 1870. aastal, enne seda tegutseti kõrtsihoones. Arhitektuuriloolase Kalvi Aluve andmeil oli postijaamahoone askeetlik

väheldane ilma ulaluseteta umbes 20 meetrit pikk poolkelpkatusega puitehitus. Sama kavandi järgi olid ehitatud postijaamad Läänemaal Turplas ja Lihulas, Harjumaal Riisipere-Liival ning Tartumaal Maidlas ja Võrumaal Varbusel, viimased kaks tellistest.

Risti postijaama hooned ostis ära Aleksander Einberg (Eenpere), kes koos vennaga pidas Risti-Virtsu bussiliini, millega kuni Tallinn-Kuresaare bussiliini sisseseadmiseni veeti ka posti. Kuni Teise maailmasõja lõpuni pidas A. Einberg postijaamahoones reisijate tarbeks einelauda.

Suurima tõuke Risti kujunemisele alevikuks andis Keila-Haapsalu raudteeharu valmimine 1905. aastal. Väga jõuliselt arenes alevik 1920. aastail, kui mõisamaad riigistati ja alevikus hakati välja mõõtma ehituskrunte. 1922. aasta rahvaloenduse andmeil oli noores Risti alevikus 17 elumaja, hoonestatud oli ainult

> 1905. aastal kroonuhistoritsistlikus stiilis valminud Risti jaamahoone ehitati tüüp-projekti järgi, sarnaselt Palivere ja Riisipere jaamahoonetega. 1990. aastail hakati hoonet kohendama noortekeskuseks, alates 2021. aastast kasutab seda MTÜ Risti Huvi. (Foto: Heiki Pärdi, 2016)

~ Kunagise historitsistlikus laadis postkontorihooone aleviku südames (Tallinna mnt 6) olevat lasknud ehitada Koluvere mõisnik. Kuni 2013. aastani oli selles majas iseseisva Risti valla keskus, praegu Lääne-Nigula vallavalitsuse teeninduspunkt. (Foto: Heiki Pärdi, 2016)

< Koluvere mõisnik olevat lasknud ehitada samal ajal naaberkrundile teise historitsistliku puumaja (Tallinna mnt 8), kus üürinud ruume kohalik kingsepp ja rätsep, praegu kasutab hoonet lasteaed. (Foto: Heiki Pärdi, 2008)

< Raudteeametnike elamu, kus praegu asub apteek ning perearsti ja hambaarsti tööruumid. (Foto: Heiki Pärdi, 2016)

raudteest lõunas asuv ala. Haapsalu maanteel oli kaks elumaja. Üks oli tõenäoliselt Mart Solba vana maja (nüüd Haapsalu mnt 11) ning teine 1922. või 1924. aastal ehitatud hoone (praegu Haapsalu mnt 7) kuulus metsaärimees Karl Baumanile (Paumaa). Nende kahe vahele (Haapsalu mnt 9) ehitas 1927. aastal endale K. Baumann majaga väga sarnase elamu Johannes Baumann. Lihula maantee algusesse oli selleks ajaks juba ehitatud Georg Martsoni maja (praegu Lihula mnt 5) ning veel kolm maja. 1920. aastate lõpuks kasvas elumajade arv Ristil üle kahe korra. 1929. aastal koostatud uuel alevikuplaanil oli juba 30 elumaja, millele lisandusid raudteemaamale kuulunud elamud. Selle plaani järgi oli hakatud kruntima ka raudteest põhja pool asuvaid maid. Rohkem ehitati 1920. aastail uusi maju Koidu tänavasse – tervelt viis –, Tallinna maanteele oli kerkinud neli uut maja. Lihula maantee ja Koidu tänava nurgale oli 1924 juurde ehitatud Ivo (Johannes) Lilliojale kuuluv moodne apteek-elumaja (Lihula mnt 3). Pärast uue Rapla-Virtsu raudteeharu käikuminekut 1931. aastal aleviku areng aeglustus, sest omaaegne postimaantee kaotas senise tähtsuse. Samas ehitati ka 1930. aastail Ristile mitmeid tänaseni säilinud hooned.

> Jaama juures (Jaama 17) paiknev raudteetöölise elumaja. (Foto: Heiki Pärdi, 2017)

< Raudteejaama veetorn, mis varustas veega jaamale kuuluvaid hooneid, ronge, hiljem ka lähedal asuvat jaamaülema August Sõnno elumaja. 2018. a osales Lääne-Nigula vald rahvusvahelises tööstuspärandi turismiprojektis, mille raames veetorn renoveeriti. (Foto: Heiki Pärdi, 2017)

> Raudteejaama hoonete hulgas on ka väike stiilne maakivist pumbamaja (1905). (Foto: Heiki Pärdi, 2016)

Aleviku tähendust kohalikus elus suurendas Piirsalu valla keskuse ületoomine siia 1939. aastal. Nõukogude ajal muudeti vald Risti külanõukoguks. Taastatud Eesti Vabariigi ajal oli siin kuni 2013. aastani Risti valla keskus.

Pärast Teist maailmasõda mõjutas Risti aleviku arengut oluliselt siin 1953. aastal tegevust alustanud masina-traktori-jaam (MTJ). Risti MTJ ehitas aleviku keskele Lihula maantee ja Eha tänava piirkonda esindusliku peahoone, suure remondihalli ja muid tootmishooneid. Tallinna maanteest põhja poole (praeguse Sireli tänava kanti) ehitas MTJ oma töötajatele suurema korterelamu, ühiselamu ning suure sauna.

> 1927 ehitas alevi keskele, Haapsalu maantee äärde, historitsistlikus stiilis elumaja kaupmees Johannes Bauman. (Foto: Heiki Pärdi, 2016)

~ 1924–1926 ehitas aleviku keskmesse, Lihula maantee algusesse (Lihula mnt 3) oma apteegimaja proviisor ja kohaliku Kaitseliidu tegelane Ivo (Johannes) Lillioja. 1956–1966 elas siin tuntud tõlkija, mitme Põhjala eepose vahendaja Rein Sepp. (Foto: Heiki Pärdi, 2016)

^ Haapsalu maantee äärde ehitas 1920. aastate teisel poolel endale esindusliku historitsistliku maja Mart Solba (Haapsalu mnt 11), kellel oli varem olnud samal krundil väikesem maja. (Foto: Heiki Pärdi, 2008)

> Tüüpprojekti järgi 1950. aastail ehitatud kunagise Risti Masina-traktorijaama peahoones (Eha 2) paikneb praegu hooldekodu. (Foto: Heiki Pärdi, 2016)

< Mõningail andmeil ehitas Loo 3 maja müügiks kohalik ettevõtja Mart Solba 1934. a. Maja ostis endale Risti saeveski omanik, Suure-Jaanist pärit Tõnu Erm, kes küüditati 1941 Siberisse. Hiljem oli siin külanõukogu kontor ja korterid. (Foto: Heiki Pärdi, 2016)

< Tüüpiline 1950.–1960. aastate nn individuaalelamu Eestis. Arvi Laitamm ostis tüüpprojekti nr A-36 kohalikust tööstuskaupade poest. Silikaatkivist termoliittäidisega nn harju seintega väike maja (59,8 m²) valmis 1960. aastatel (Allika 1). (Foto: Heiki Pärdi, 2016)

< Tootmiskoondise Vasar töötajate jaoks 1972 tüüpprojekti järgi ehitatud paarismaja Eha tänav 7 ja 7A. (Foto: Heiki Pärdi, 2017)

< Risti aleviku jaoks kõige uudsemat arhitektuuri esindas kohaliku aiandus-ettevõtja Olev Orgmetsa elumaja. 1978 tellis O. Orgmets oma eramule projekti tollal noorelt arhitektilt Jüri Okaselt. Paraku hävis see maja 2008. aastal tulekahjus ning sellest ei ole säilinud isegi korralikke pilte. (Foto: Endel Jeebergi erakogu, 1990)

< Üleminekuajastul, 1980.–1990. aastail ehitatud eramute hulgas on üks stiilsemaid Kalle Klissi maja (Haapsalu 17a). (Foto: Heiki Pärdi, 2017)

> Risti külje all, otse Virtsu tee otsas asuv Eesti esimene disainmast Soorebane avati 2020, autorid Part OÜ arhitektid Sille Pihlak ja Siim Tuksam. (Foto: Heiki Pärdi, 2021)

Oma töötajate jaoks ehitas Ristile maju ka Pärnu Metsakombinaat, kellele kuulusid pisikesed elamud Soo tänava alguses. Kaheksa korteriga elamu ehitas Haapsalu maantee lõppu 1960.–1970. aastate vahetusel oma töötajale Risti Teemeistri jaoskond.

1960.–1980. aastail mõjutas Risti elu ja arengut kõige rohkem tootmiskoondis Vasar, kes võttis üle MTJ-i ja arendas selle hooneis oma tootmist.

Eesti Vabariigi taastamise järel likvideeriti 1995 Tallinn-Haapsalu raudtee ning raudteejaama hooned jäi kasutusele.

1941. aastal oli Ristil 248 elanikku, kõige rohkem rahvast (721 inimest) oli seal 1970. aastal. Aastal 2022 elab Ristil aga 523 inimest.

KASUTATUD MATERJALE

Jaago, Kalev. Risti raamat 1. Aleviku tekkest ja kujunemisest. 2018: Haartse külast Risti alevikuks.

Pärdi, Heiki. Ülevaade Risti aleviku ehituspärandist.

Savi, Monika. Aleviku kujunemine ja ettevõtlus Ristil enne Teist maailmasõda.

